

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ЕКОНОМІЧНІ ЕФЕКТИ СУЧАСНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

У статті досліджені позитивні й негативні ефекти впливу трудової міграції на макроекономічну динаміку та функціонування вітчизняного і міжнародного ринків праці.

Ключові слова: міграція, ринок праці, демографічні тенденції, старіння населення, безробіття, приватні грошові перекази, «фіскальний ефект» трудової міграції.

The article deals with positive and negative effects of migration on macroeconomic dynamics and functioning of national and international labor markets.

Key words: migration, labor market, demographic trends, population aging, unemployment, money transfers, "fiscal effect" of labor migration.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Зростаюча мобільність населення в період глобалізації значною мірою підвищила вагомість міграційного чинника, як у світовій економіці загалом, так і в економіці кожної країни, яка виявилась або ж реципієнтом, або донором робочої сили. Відповіді на виклики, з якими зіштовхується глобалізована економіка у сфері економічного розвитку, значною мірою пов'язані з використанням праці мігрантів. Сьогодні практично не залишилося регіонів і країн, які б не були причетними до міграційних процесів. За підрахунками Міжнародної організації праці (МОП), нині у світі 90–95 млн іноземних громадян є економічно активними (працюють за наймом, самозайняті або іншим способом здійснюють оплачувану економічну діяльність), що становить майже половину з 200 млн осіб, які перебувають у даний час за межами країн свого походження. Чисельність осіб, які народилися за кордоном, дорівнює 10% від чисельності робочої сили в країнах Західної Європи. У багатьох країнах Африки, Азії, Південної та Північної Америки спостерігаються аналогічні або навіть вищі показники, а в країнах Перської затоки, зокрема, чисельність іноземних працівників становить 50–80% від загальної чисельності зайнятих [3]. Наша країна сьогодні також є активним учасником світових міграційних процесів, насамперед, щодо виїздів громадян України за кордон для працевлаштування. Сукупна кількість українських мігрантів у світі, за даними МОП, 6,5 млн осіб [1]. Масштабність міграційних потоків, а також їхній вплив на соціально-економічний розвиток приймаючих країн та країн походження потребують всебічного вивчення й обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Міграційні процеси були й залишаються предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, у працях зарубіжних економістів Дж. Борхаса, С. Брю, П. Кругмана, К. Макконнелла, Я. Мінсера, А. Роя відображенні проблеми управління імміграційними потоками. Дослідженням економічного ефекту трудової міграції присвячені роботи Е. Отеза, Дж. Перкінза, Г. Грубела, А. Скотта, К. Фуеста, М. Тума, С. Дрінквотера, С. Готта, К. Джонстона, М. Бейна, А. Маунтфорда, О. Старка. Про теоретичні проблеми міграційних переміщень населення та їх кількісну оцінку йдеться наукових розробках учених близького зарубіжжя — Ж. Зайончковської, Т. Заславської, А. Кирєєва, Г. Овчинникова, В. Переведенцева, Л. Рібаковського. Окремі соціально-економічні аспекти міграційних процесів досліджують сьогодні українські вчені Е. Лібанова, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, У. Садова, Т. Петрова, О. Позняк, А. Поручник, О. Хомра, В. Шевчук.

Незважаючи на чисельність теоретичних досліджень та концепцій стосовно міграційних процесів, залишається недостатньо вивченою проблема трудової міграції в аспекті виявлення обсягів грошових доходів мігрантів і характеру їх впливу на зайнятість, безробіття, рівень заробітної плати в країнах-донорах та реципієнтах робочої сили. З огляду на викладене, **мета статті** полягає у здійсненні ґрунтового аналізу трудової міграції як важливого чинника у забезпеченні ефективного функціонування національного та міжнародного ринків праці, а також виявленні її впливу на макроекономічну динаміку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція сьогодні трансформується в

інструмент забезпечення необхідної структури національних і регіональних ринків робочої сили. Для тих країн, які зіштовхуються з проблемою старіння населення, міграція стає ресурсом, завдяки якому долають проблему нестачі робочої сили, забезпечують приплив молодих працівників, посилюють динамізм, схильність до інновацій, а також мобільність трудових ресурсів. У Росії, наприклад, унаслідок перевищення чисельності населення пенсійного віку над чисельністю молодих працівників, які вперше з'являються на ринку праці, національна робоча сила зменшується приблизно на 750 тис. осіб на рік. Старіння є неминучою демографічною тенденцією й для України – внаслідок збільшення частки українців пенсійного віку (від 65 років і старших) із 14% до 20,5% (рис. 1). Ця тенденція матиме вагомні наслідки для працездатного населення, яке змушене буде забезпечувати підтримку пенсіонерів і осіб, котрі за станом здоров'я є економічно неактивними.

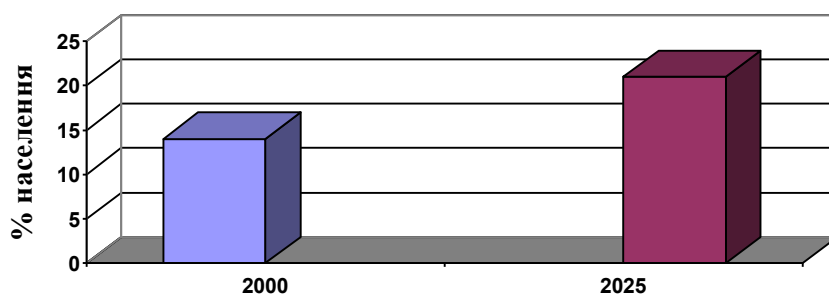

Рис. 1. Частка населення України у віці 65 років і старших (2000 і 2025 рр.) [1]

Несприятливі демографічні тенденції і старіння робочої сили у світовому масштабі призвели до того, що міграція перетворилася на винятково важливий ресурс, який не лише забезпечує попит на ринку праці у багатьох розвинутих країнах, а й гарантує їх майбутній економічний розвиток і соціальне забезпечення. У таких країнах, як Угорщина, Італія, Іспанія та багатьох інших, показники народжуваності значно нижчі від рівня простого відтворення. Зокрема, за даними Відділу народонаселення ООН сумарний коефіцієнт народжуваності в Іспанії у 2000–2005 рр. становив 1,29 і виявився ненабагато вищим — 1,43 — у 2005–2010 рр. [3]. Динаміка населення України, за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) також характерна демографічним спадом. Відтак, внаслідок різкого зниження народжуваності та від'ємного сальдо міграції за 1991–2010 рр. чисельність населення в Україні зменшилася з 51,7 млн до 45,9 млн осіб. Очікується, що ця тенденція триватиме, і загальна чисельність населення до 2050 р. в Україні зменшиться ще на 10 млн осіб (рис. 2).

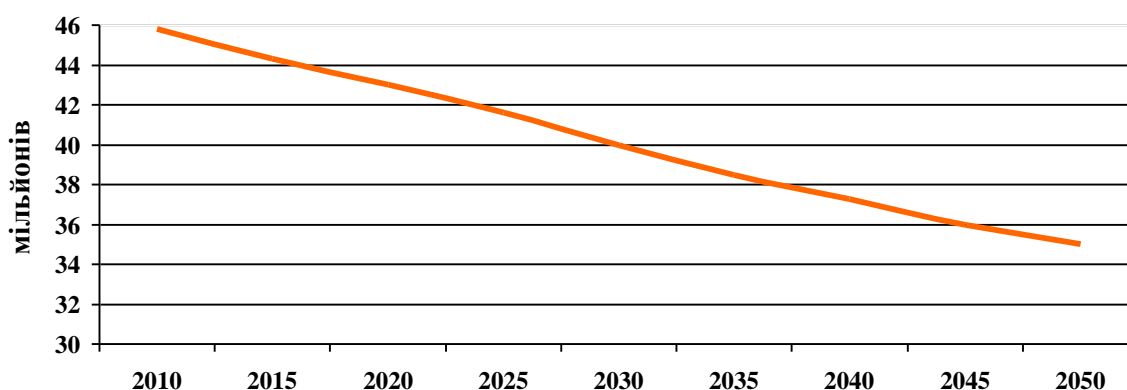

Рис. 2. Зменшення чисельності населення України у 2010–2050 рр. [1].

За сучасних умов функціонування світового господарства загальноновизнаним проявом глобалізації є зростаюча економічна взаємозалежність країн. Однак властиві для глобалізації процеси посилюють руйнівні наслідки модернізації та розвитку світового ринку. Більшість країн, що розвиваються, зіштовхнулись із серйозними соціальними та економічними

проблемами, пов'язаними зі стійкою бідністю, зростанням безробіття, руйнуванням усталених торговельних зв'язків, а також тим, що отримало назву «наростаючої кризи економічної безпеки». Внаслідок збільшення масштабів світової торгівлі відбувається заміщення дешевим імпортом внутрішнього промислового та сільськогосподарського виробництва, «ціною» чого є скорочення робочих місць у згаданих секторах. Окрім цього, кількість робочих місць, які створюються у приватному секторі економіки через реалізацію програм реструктуризації, не відшкодовує втрат. Саме тому в міру скорочення можливостей зайнятості та економічного виживання у менш розвинутих країнах зростає міграційний тиск на ті країни, в яких такі можливості наявні. Основними країнами призначення міграційних потоків з України нині є Російська Федерація, Німеччина, США, Ізраїль, Чехія, Угорщина, Польща (рис. 3).

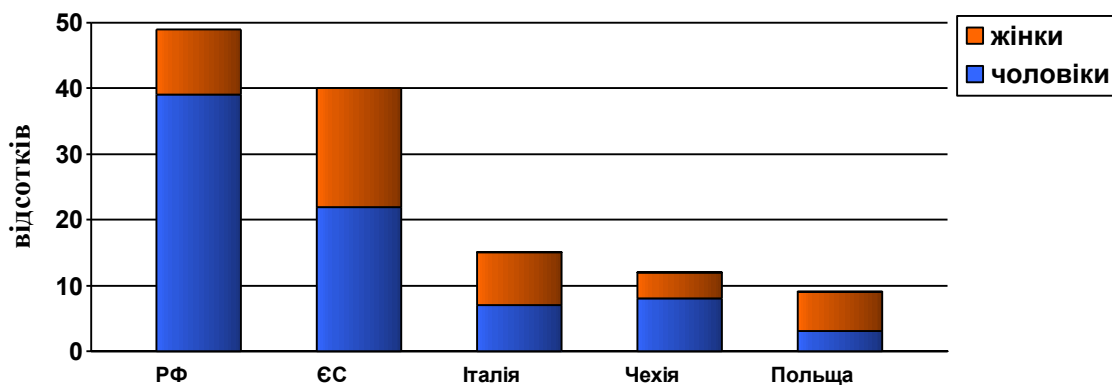

Рис. 3. Основні країни призначення українських трудових мігрантів згідно з гендерним розподілом (2005–2008 рр.) [1].

Унаслідок зростання конкуренції за залучення висококваліфікованих працівників у сфері послуг, яка невинно розширюється і ускладнюється у своїй структурі, дедалі більше зростають обсяги трудової міграції висококваліфікованої робочої сили. Поряд із цим у всьому світі підвищується попит на заповнення вакансій щодо виконання так званих «3-D» видів робіт (з англ. *dirty* – брудних, *dangerous* – небезпечних, *degrading* – принизливих), що стимулює міграцію некваліфікованих і низькокваліфікованих працівників. Використання дешевої праці таких категорій мігрантів дає працедавцям змогу зберігати конкурентоспроможність за рахунок низьких витрат праці. Українська трудова міграція до певної міри може бути охарактеризована як «відплив мізків» з огляду на невідповідність між навичками мігрантів і тими видами робіт, що вони виконують. Лише деяким мігрантам вдається знайти роботу за кордоном відповідно до рівня їхньої кваліфікації. Незалежно від освіти, майже всі мігранти виконують низькокваліфіковану роботу. Ця невідповідність чітко відстежується, якщо порівняти сфери працевлаштування мігрантів за кордоном (рис. 4) з їхнім рівнем освіти (рис. 5).

Домінуючими видами економічної діяльності серед українських трудових мігрантів є будівництво, найпоширеніше серед чоловіків, і домашній догляд, що переважає серед жінок. За оцінками Держкомстату України, приблизно 25% усіх мігрантів мають за кордоном нерегульований статус.

Праця мігрантів у загальносвітовому масштабі забезпечує конкурентоспроможність економік країн-реципієнтів за рахунок високої продуктивності та низької ціни. Стійкий попит на іноземну робочу силу формують такі галузі, як сільське господарство, переробка сільськогосподарської продукції, будівництво, прибирання вулиць і приміщень, ремонт, ресторанно-готельний бізнес, працевістки комплектуюче й обробне виробництво, секс-індустрія тощо.

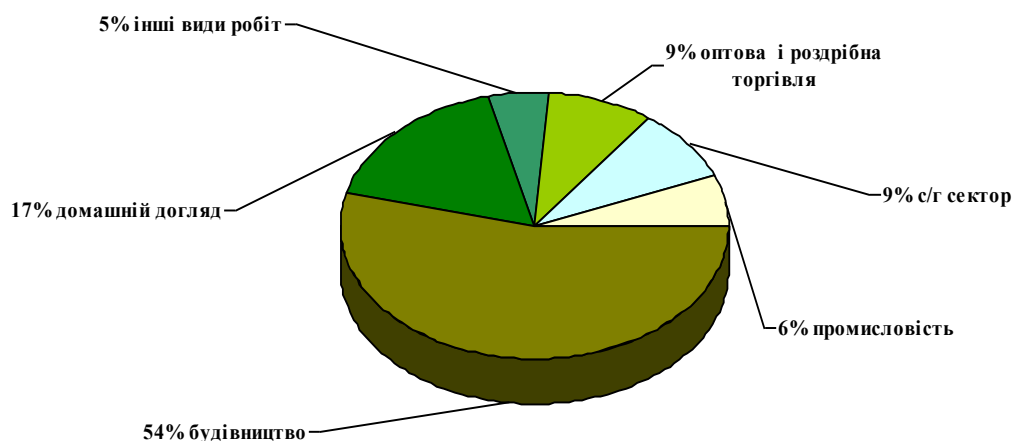

Рис. 4. Основні сфери працевлаштування українських трудових мігрантів [1].

Фактично впродовж тривалого часу працю мігрантів у розвинутих країнах використовують як зручний і дешевий засіб підтримки низькоконкурентних підприємств, а інколи й галузей економіки, які взагалі б не змогли функціонувати без залучення дешевої іноземної робочої сили.

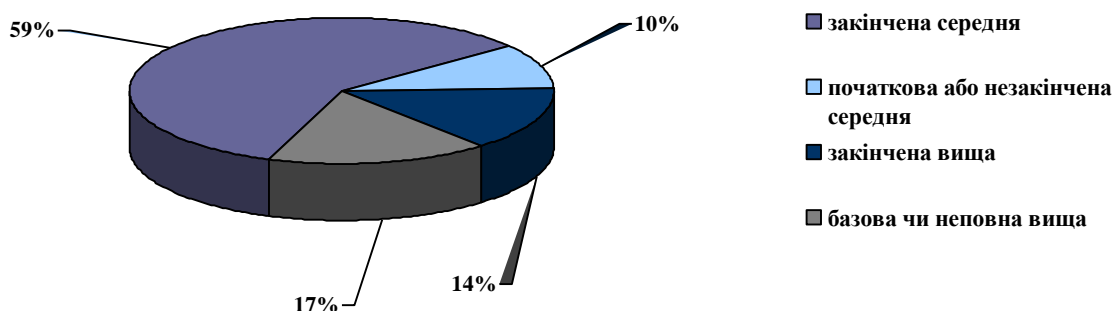

Рис. 5. Рівень освіти українських трудових мігрантів [1].

Крім цього, дрібний і середній бізнес не мають можливостей переміщувати свої виробництва за кордон, у ті країни, де робоча сила дешевша. Натомість вони вдаються до таких засобів, як погіршення якості виробничого процесу, застосування гнучких схем зайнятості персоналу, скорочення витрат, укладання субконтрактів, так збільшуючи кількість вільних робочих місць на нижчих щаблях в ієрархії зайнятості. Ці вакансії, зазвичай, неможливо заповнити за рахунок місцевої робочої сили, оскільки місцеві безробітні або інші категорії національної робочої сили не бажають займати їх через низький рівень оплати, важкі та принизливі умови праці, непристистність.

Важливим аспектом характеристики сучасних міграційних процесів є приватні грошові перекази мігрантів (англ. *remittances*), котрі в статистиці платіжного балансу класифікують як міжнародні перекази та потоки ресурсів до домогосподарств (у грошовій і натуральній формах), що надходять з інших країн та пов'язані, головним чином, із тимчасовою чи постійною міграцією населення. Перекази, які здійснюються як через офіційні канали (кореспондентські рахунки банків, міжнародні системи переказу коштів), так і нелегально (шляхом передавання готівки або матеріальних цінностей від одного домогосподарства – іншому) не лише сприяють скороченню масштабів бідності в країнах походження міграційних потоків, а й збільшують обсяги грошових надходжень, які спрямованих на розвиток систем охорони здоров'я, освіти, малих підприємств тощо. За

підрахунками фахівців Світового банку, в 2010 р. обсяг грошових переказів загалом у світі становив 440 млрд дол. США, з яких 325 млрд дол. надійшли в країни, що розвиваються (на 6% більше, ніж у 2009 р.). Ця сума значно перевищує обсяги офіційної допомоги і становить приблизно 10% ВВП багатьох країн, що розвиваються [2]. Обсяги грошових переказів в Україну у 2010 р. оцінені у 5,9 млрд дол. США, що становило 4,3% від ВВП (табл. 1). Незважаючи на те, що обсяги грошових переказів поступово відновлюються (у 2010 р. на 9,2% більше, ніж у 2009 р.), однак усе ще залишаються нижчими, ніж до кризи. Водночас їх відношення до ВВП є достатньо високим (воно 2007–2008 рр. це відношення становило 3,4%).

Таблиця 1

Динаміка обсягів приватних грошових переказів, що надійшли в Україну з-за кордону за 2007–2010 рр. (у млн дол. США)

Показники	2007	2008	2009	2010	у відсотках до попереднього року		
					2008	2009	2010
Надходження – всього	4922	6177	5370	5862	125,5	86,9	109,2
<i>з них:</i>	2818	3275	2832	2959	116,2	86,5	104,5
– надійшло через кореспондентські рахунки банків;							
– надійшло через міжнародні платіжні системи;	1458	2097	1825	2126	143,8	87,0	116,5
– ввезено неформальними шляхами	646	805	713	777	124,6	88,6	109,0
у тому числі:	1842	3024	2855	3373	164,2	94,4	118,1
1. Оплата праці (без урахування податків та витрат у країні перебування)							
<i>з них:</i>	216	414	352	455	191,7	85,0	129,3
– грошові кошти, ввезені неформальними шляхами							
2. Приватні трансферти	3080	3153	2512	2489	102,4	79,8	99,0
<i>у тому числі:</i>	2292	2140	1643	1560	93,4	76,8	94,9
Грошові перекази робітників, які працюють за кордоном							
<i>з них:</i>	430	391	361	322	90,9	92,3	89,2
– грошові кошти, які ввезені неформальними шляхами							
Інші приватні трансферти	788	1013	872	929	128,6	86,1	106,5
Довідково:	3,4	3,4	4,6	4,3	-	-	-
<i>обсяги грошових переказів у % до ВВП</i>							

Складено за даними Генерального економічного департаменту, Департаменту платіжного балансу НБУ, www.bank.gov.ua.

Грошові перекази в Україні у 2010 р. перевищили обсяги прямих іноземних інвестицій, що становили 5,5 млрд дол. США і майже у 9 разів перевищили зовнішню допомогу для розвитку України, яка становила 0,667 млрд дол. США (рис. 6). Згідно з деякими припущеннями, без стимулюючого впливу грошових переказів мігрантів українська економіка втратила б приблизно 7% свого потенціалу, а 10 – відсоткове збільшення грошових переказів на душу населення призведе до зменшення частки населення, яке проживає за межею бідності, на 3,5% [1].

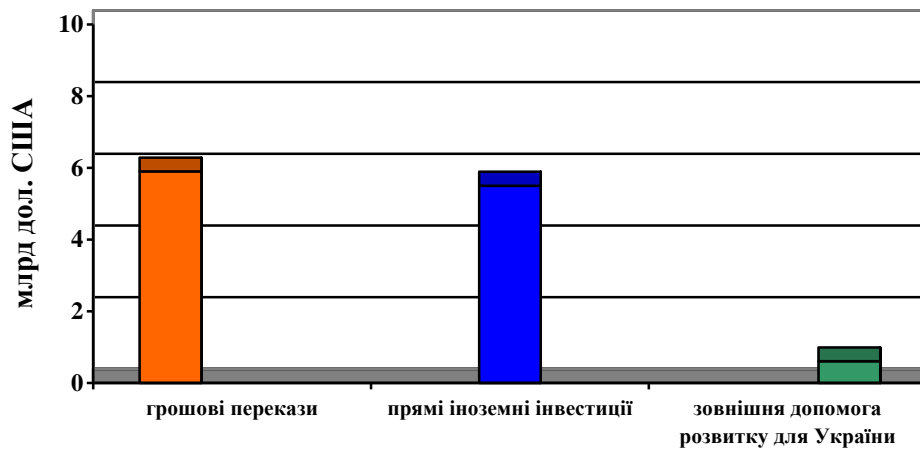

Рис. 6. Грошові перекази мігрантів, прямі іноземні інвестиції та зовнішня допомога розвитку для України у 2010 р. [1].

Грошові надходження від трудових мігрантів у країнах-донорах мають позитивний економічний ефект, зокрема, в контексті зниження рівня бідності чи збільшення прожиткових стандартів, а також у контексті прямих та непрямих макроекономічних ефектів, що збільшують темпи економічного зростання країни-донора трудових мігрантів. Водночас, грошові надходження від трудових мігрантів мають два протилежних економічних впливи на стан зайнятості на ринку праці країни-донора. З одного боку, рівень безробіття може зрости, якщо одержувачі цих надходжень сприйматимуть їх як один із видів соціальних виплат. З іншого, іноземні грошові надходження зменшують процентну ставку і, таким чином, заохочують фірми до збільшення інвестицій. Тому сумарний економічний ефект залежатиме від того, який із цих двох впливів домінуватиме [5].

Що стосується країн-реципієнтів, то притік іноземних працівників, із одного боку, призводить до зростання рівня безробіття в цих країнах, а з іншого – спочатку спричиняє збільшення безробіття, але в довготерміновій перспективі спонукає до постійного зниження його рівня [7]. У цьому контексті має значення вплив «фіскального ефекту» трудової міграції. Трудові мігранти, сплачуючи податки, стають споживачами державних і соціальних товарів та послуг. Очевидно, якщо трудові мігранти сплачують більший податок, аніж вони «споживають» соціальних переваг, то фіскальний ефект для країни-реципієнта буде позитивним, і навпаки. Оскільки трудові мігранти впливають на рівень виробництва, продуктивність праці, економічний розвиток країни-реципієнта, вікову структуру зайнятих тощо, то вони здійснюють опосередкований фіскальний вплив [6]. Опосередкований вплив доцільно розглядати як довготерміновий «фіскальний ефект» трудової міграції [6]. Пусковим механізмом для міграції в Україні стає невисокий рівень доходів населення у поєднанні з високим рівнем безробіттям. Середня заробітна плата мігрантів за кордоном у 2008 р. становила 820 дол. США, що майже втричі перевищувало середню заробітну плату в Україні (281 дол. США) [1]. Надалі для України, на думку науковців, можливі два варіанти розвитку подій: оптимістичний і песимістичний [4].

За оптимістичного варіанта надходження від мігрантів сприятимуть акумуляції і поліпшенню якості людського капіталу, що конструктивно впливатиме на динаміку економічного зростання. Зокрема, такий процес може відбуватися через фінансування освіти та/або рееміграцію. Певні ознаки сприятливого перебігу подій відображаються у збільшенні числа студентів вищих навчальних закладів та стимулюванні окремих видів малого і середнього бізнесу. Проте для конкретних умов багатьох українських регіонів з інтенсивною міграцією, таких, як Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська області, більше підстав вважати, що реалізовується песимістичний сценарій, за якого надходження від працюючих за кордоном погіршують ситуацію на ринку праці, а також провокують погіршення інвестиційного клімату. Зі свого боку, поєднання високих коштів робочої сили, як це

відображає підвищення рівноважної заробітної плати внаслідок того, що приватні трансферти використовують як заміник заробітної плати, та невисокого попиту на робочу силу лише посилює стимули до міграції, котра, зі свого боку, поглиблює стагнацію регіональної економіки [4]. Збільшення приватних трансфертів має принаймні два основних наслідки, що сприяють формуванню «регіональної пастки стагнації», а саме – подорожчання нерухомості та стимулювання сфери послуг.

Грошові надходження від працюючих за кордоном зумовили карколомне подорожчання нерухомості у західних областях України. Надалі «розігрів» ринку нерухомості лише посилюватиме стимули до міграції, адже вищі кошти для придбання житла потребують додаткових джерел доходу. Одним із найдеструктивніших наслідків подорожчання нерухомості виглядає «витіснення» інвестицій із промислового сектору в сферу послуг і житлового будівництва. Сьогодні лише 3,3% грошових надходжень від трудових мігрантів використовують в Україні для створення власного бізнесу [1]. Фактично ринок нерухомості перешкоджає акумуляції заощаджень і здешевленню кредитних ресурсів [4]. За оптимістичного варіанта приватні трансферти використовують для розвитку малого і середнього бізнесу та збільшення кредитних ресурсів, тобто мають виразне інвестиційне спрямування. У цьому контексті важливо розвивати систему послуг, що їх надають працівникам-мігрантам банківські установи, з метою здешевлення переказів, покращення умов акумуляції грошових переказів мігрантів та їх спрямування на розвиток економіки і створення нових робочих місць. За підрахунками фахівців зниження вартості грошових переказів на 1% сприятиме підвищенню загального обсягу переказів на 14–23% [1]. Окрім цього, необхідно забезпечувати запровадження схеми надання дешевих кредитів на основі накопичувальних рахунків мігрантів для набуття освіти, вирішення житлового питання, відкриття малого бізнесу. Якщо грошові надходження від трудових мігрантів трансформувати у високоякісну освіту, одночасне підвищення заробітної плати і зайнятості, природно, знизяться стимули до трудової міграції. Неefективне використання потенціалу грошових переказів мігрантів зумовлене не недостатністю підприємницьких здібностей мігрантів, а структурними перешкодами, які виникають на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Висновки. Таким чином, трудова міграція за сучасних умов породжує безліч проблем; однак, маючи в цілому позитивний соціально-економічний ефект як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів робочої сили, потребує узгодженості зусиль практично всіх держав у напрацюванні глобальних підходів до їх розв'язання. Першочерговими напрямками державної політики у сфері трудової міграції для України сьогодні доцільно визначити:

- всебічне забезпечення умов для легального працевлаштування українських працівників-мігрантів, насамперед, у тих країнах, куди спрямовані найчисельніші їхні потоки, активізація підписання відповідних міждержавних угод;
- максимальне спрощення можливостей для ввезення в країну коштів, що заробили мігранти;
- забезпечення умов для перетворення грошових доходів мігрантів у інвестиції в національну економіку;
- створення умов для рееміграції трудових мігрантів шляхом всебічного державного сприяння започаткуванню власного бізнесу.

Література

1. *Звіт із світової міграції «Міграція в Україні: цифри і факти» / Міжнародна організація з міграції (МОМ) в Україні, вересень 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iom.org.ua>.*

2. *Рата Д., С. Моханатра, А. Силвал. Статистический справочник «Миграция и денежные переводы: цифры и факты – 2011». [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.worldbank.org/migration>.*

3. *Таран П. Глобализация и трудовая миграция: необходимость политики, основанной на правах человека // Век глобализации. – 2010. – Вып. 1(5). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/127589/>.*

4. Шевчук В. О. Міграційні процеси як інструментальний чинник регіональної «пастки стагнації». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/shevch/region-07-5Lutsk15.pdf>.
5. Drinkwater S., Levine P., Lotti E. Labor Market and Investment Effects of Remittances, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econ.surrey.ac.uk/Research/scies/papers/2006/labour%20market.pdf>
6. Gott C., Johnston K. The Migrant Population in the UK: Fiscal Effect. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ77migrant.pdf>.
7. Gross D. Three Million Foreigners, Three Million Unemployed? Immigration and the French Labor Market. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp99124.pdf>.